

СТАНИША Ј. ТУТЊЕВИЋ*
Академија наука и умјетности Републике Српске
Бања Лука

ПРАДЕВОЈЧИЦА – РОМАН О ДЈЕТИЊСТВУ ЧОВЈЕЧАНСТВА¹

У раду се, полазећи од од књижевно-теоријских и књижевно-историјских ставова Слободана Ж. Марковића о стваралаштву за дјецу и омладину Десанке Максимовић, анализира њен роман *Прадевојчица*. Указује се на начин како је Десанка Максимовић научне спознаје о почетном развоју људске заједнице преточила у интересантну фабулу, слике, симболе и метафоре књижевног текста за дјечији узраст. Посебно се истиче онај период еманципације људског рода када се постепено почињу формирати духовни живот, моралне вриједности и склоности према умјетности наших далеких предака.

Кључне ријечи: Слободан Ж. Марковић, Десанка Максимовић, *Прадевојчица*, првобитна људска заједница, духовни живот, морал, умјетност

„Књиге за децу Десанке Максимовић, које је створила у своје дугогодишњем књижевном раду, иако су са разноврсним темама и мотивима и разнородног израза, ипак имају једно заједничко обележје – испуњене су радошћу живљења.” (Марковић 1990: 118)

„У свом стваралаштву Десанка Максимовић је остала верна себи, поштовала је човека и служила роду, одгонетала је трептаје свога срца, а осећања, расположења и мисли откривала и казивала поезијом.” (Марковић 1995: 6)

„Десанка Максимовић је у своје песничко биће упила и носила дух народног живота и стваралаштва и у њеној поезији и прози се осећа ослонац на вредности те традиције. Та веза се нарочито осећа у њеним бајкама, за које је имала узор у народним причама, и у лирској топлини њених песама, која је блиска духу народне лирике. Једна од битних одлика њеног поетског света је бајковитост, грађена самосвојним начином.” (Марковић 1998: 87)

*statut@sbb.rs

¹ Предговор роману *Прадевојчица* који ће као лектуру за ђаке 2019. године објавити ЈП „Завод за уџбенике и наставна средства” а. д. Источно Сарајево.

Десанка Максимовић писала је поезију и прозу за дјецу свих узраста. Роман *Прадевојчица* сматра се њеним најуспјешнијим прозним дјелом за одраслију дјецу. Објављен је 1970. године када је она иза себе имала већ педесет година књижевног стажа. Годину дана раније први човјек стао је ногом на Мјесец. То је био врхунац људских жеља и човјевих могућности, доказ значаја и домета савремене технологије која је битно промијенила и олакшала човјеков живот. У годинама послје тога велики научни проналасци који су омогућили слање човјека у космос, сишли су на земљу у свакодневни практични живот људи.

Млади читаоци овог Десанкиног романа данас те проналаске носе у виду мобилних телефона у својим џеповима и ђачким торбама, с њима често и бесплатно комуницирају не само са родитељима, браћом, сестрама и друговима у своме граду или селу, него и с родбином, пријатељима и познаницима на читавој земаљској кугли. У компјутере, мобилне телефоне, „смартфоне“, „ајфоне“, „таблете“ и сличне електронске уређаје преселило се практично читаво дјетињство данашње дјеце. Те справе су промијениле начин њихове игре и забаве и наметнуле им нов начин комуникације са свијетом. Млади нараштаји данас мало знају како су живјела и играла се дјеца прије њих, а поготово у давна времена која бисмо могли назвати дјетињством човјечанства. Не знају ни колико је труда, рада, одрицања, патњи и радости преживио људски род да би дошао на степен развитка на коме се данас нашао. Не знају да су још увијек актуелна нека битна питања која су себи постављали и људи из тих далеких времена.

Управо тиме се бави Десанка Максимовић у роману *Прадевојчица*. Главни лик романа је Прадевојчица са именом Гава, односно једна дјевојчица из тога далеког, праисторијског доба. То је вријеме првобитних људских заједница, тј. првих облика организовања и удруживања људи да би лакше преживјели у суровим климатским условима и условима борбе за опстанак са природом и дивљим звијерима. На том степену развоја човјек је као оруђе и оружје користио оно што је могао да нађе у природи као што су камен, кост, дрво, и сл. То је постепено прилагођавао и усавршавао за лов и ископавање хранљивог коријења из земље, као и за све друге потребе преживљавања. Живот управо једне такве првобитне људске заједнице Десанка Максимовић описује у овом роману. Тада није било села и градова, а поједина племена дуже или краће боравила су на најпогоднијим мјестима за живот у природи. Та мјеста именовали су према географско-геолошким карактеристикама одабраног природног простора. У овом роману тај простор зове се Беле пећине и веома сликовито је описан у првим реченицама романа. На основу тога описа видимо да су становници тога насеља били ловци, али да су ту некада обитавали и „људи ранијих хладних раздобља“. Та ранија раз-

добља односе се на ишчезло ледено доба. Његови остаци су у непосредној близини Белих пећина још видљиви у облику леденог глечера удаљеног тек толико „колико би добар ловац с обронка стене могао добацити стрелом” (Максимовић 2012: 801). У свијести становника тога насеља тај глечер није уобичајена геолошка појава него живо биће које они називају именом Ледени гуштер. Према причи коју преноси Аох, деда по мајци Прадевојчице Гаве, Ледени гуштер је био син Ледене корњаче која је била велика као много, много ледених планина. Она је Леденог гуштера родила умирући. Убио ју је Брат огња. Брат огња у свијести ових људи је Сунце. На другој страни мјесец се именује као сунчев Мртви брат.

Ова прича о нестанку леденог доба представља прве облике свијести људи првобитне заједнице о себи и свијету око себе. Они су са страхопоштовањем гледали на све што је им је било непознато, од чега су зависили и на што нису могли утицати. Зато су свему томе давали особине надљудских живих бића од којих су страховали и поштовали их јер су од њих зависили. У овој њиховој легенди о мјесту на коме живе садржи се у ствари научна истина о нестанку леденог доба и великим климатским и геолошким промјенама и катастрофама о којима они нису могли ништа да знају.

Тада се десило неочекивано топљење и спуштање са сјевера огромних ледених маса које су пред собом уништавале све мијењајући географски изглед и геолошки састав Земљине коре. У слици прачовјека те ледене масе биле су Ледена корњача која је полако клизила док је испод њеног оклопа нестајало свијета: „Полудели од страха, звери и папкари бежали су пред њом и земља се тресла од њиховог трка”, а дрвеће које није „могло бежати падало је пред њом на колена, падало полеђушке” (Максимовић 2012: 807). Иза те природне катаклизме остао је један мањи глечер кога су становници Белих пећина звали Ледени гуштер, а из њега је постепеним топљењем настајала ријека.

У складу са именом које су му дали тај глечер они су доживљавали као нешто тајанстваено, надљудско и недокучиво што управља њиховим судбинама: „Ловци са Белих пећина нису ни у каквога бога веровали, али су се Леденог гуштера бојали као да је неко древно божанство, сматрајући га живим бићем” (2012: 806). Зато су према њему осјећали велико страхопоштовање и настојали да га ни на који начин не увриједи и не наљуте. Сви су „од њега зазирали као од каквог страшног врача гледајући га са неповерењем, мада је из његовог наручја долазила река без које се у насељу не би могло живети” (2012: 801).

Осим те фантастичне приче о Леденој корњачи и Леденом гуштеру облике духовног живота праисторијског човјека у овом роману представљају вјеровања у загробни живот после смрти, као и магични, култни обреди везани за успјешан лов. Међу њима се посебно издваја

цртање животиња прободених стријелом као магијска сугестија да ће те животиње лако постати њихов плијен.

Све остало у овом роману је умјетнички дата, реконструисана реална слика свакодневног живота праисторијског човјека у борби за опстанак. Истовремено, то је и слика постепеног настанка и развоја морала и других духовних вриједности на којима ће се заснивати будући развој човјечанства.

Све то приказано је на примјеру једне генерације првобитне људске заједнице. У епицентру је главна јунакиња романа Прадевојчица Гава. Њен отац је Сликара чије је друго име Врач. Већ и у том његовом двојном имену садржане су наднаравне особине и моћ којом је било одређено његово мјесто у том првобитном људском колективу. Блага осмијеха и загонетан, он је у зидове пећине урезивао прилике животиња и тим „својим цртежима бацао чини на звери што их је требало ловити и зато био сматран залогом живота у насељу” (2012: 802). У свему је он „био изузетан и ишао далеко пред својим временом” (2012: 825). То се видјело и у његовом односу према Ојхи, мајци Прадевојчице Гаве, према којој је био много пажљивији него остали ловци према мајкама своје дјеце. Углед сличан Сликаревом имао је и правдољубиви старјешина насеља Рвач. Његово присуство није се много осјећало, али је он био један од оних „који су као ваздух неопходни” (2012: 804). Био је задужен да доноси важне одлуке, да кривцима изриче казне, да даје потребне савјете. Мимо тога живио је скромно, као и други ловци, не намећући се када није тражен и у приликама гдје није долазила до изражаја његова дужност. Важну улогу у насељу имао је и Хил чије је друго име било Вештак на основу кога се такође може видјети шта је био његов задатак. Он „је знао да прави игле, наруквице, огрлице, појасе и друге украсе” (2012: 802). Иако су то ствари које овим примитивним људима нису биле потребне за голи опстанак, оне су у њиховом животу имале посебно мјесто и значај. Овај лик романа има функцију да покаже како је још у најранијем периоду смисао за љепоту и умјетност постао једна од најбитнијих вриједности на којима ће се заснивати будућност човјечанства. Међу значајније мушке ликове у роману спада и Травар, без кога би тежак живот ловаца био још тежи. Он је био најупућенији у љековито биље, сакупљао познате и проналазио нове љековите траве и помоћу њих лијечио болесне чланове насеља. Посебан значај у овом добро организованом првобитном људском друштву имао је лик романа именован као Оштрач од кога је такође зависио успјешан лов. Он је био надарен да пронађе све врсте кремена и у радионици коју је себи направио у једној пећини вјешто га обликује и доради за оружје које су ловци користили у лову. Међу обичним ловцима посебно се истицао Неуштрашиви Гим, који је устријелио много јелена, коња луталица и медвједа.

У организацији овог примитивног друштва владала је подјела рада између мушкараца који су се бавили ловом и жена које су рађале и узгајале дјецу и обављале друге „женске” послове. Међу женским ликовима у роману посебно се истичу Ојха (мајка Прадевојчице), Дојиља и Плодна. Ојха је, као и све жене, напорно радила на свим пословима осим лова, водила бригу о практичним стварима у породици и пожртвовано се старала о одрастању и васпитању Прадевојчице која је од почетка почела да показује неке посебне особине и способности какве је имао и њен отац. Она ју је упућивала у тајне одрастања и у послове, дужности и понашање женске дјеце. Ту посебно треба обратити пажњу на опис обредног чешљања Прадевојчице када она постаје одрасла дјевојка. Том приликом мајка јој дјечију, спуштену косу диже на главу. Женски ликови Дојиља и Плодна, што се може наговјестити и из њихових имена, значајни су по томе што су „богатим породом одржавале племе као што кише освеже равницу” (2012: 805). Добродушна и разумна Дојиља била је најугледнија међу женама које су се истицале рађањем, а Плодна је била позната по лаком рађању и за њу се говорило да сије синове као буква жир. Рађање је било кључ за одржавање ове људске заједнице: сви су знали да нема ништа страшније „него кад племе стане изумирати, кад се смањи број ловаца, кад мајке нису кадре да пећину напуне децом” (2012: 905). У роману се то види у прилици када најугледнији људи насеља одлучују које стасале дјевојке треба удати како би замијениле мајке које су дале онолико дјеце колико су могле дати. Са истим циљем у роман је уведен и лик Непознатог чије је име било Клек, који се као странац тајно појавио у насељу и упознао са Прадевојчицом Гавом. Његове женске фигуре од глине као потпуно непознат облик вјештине за овдашње људе, биле су очешљане као дјевојке у насељу и имале раскошне облине које су симболизовале плодност и рађање. Зато је међу људима завладало увјерење да је он врач који „баца чини на жене да роде” (2012: 900), што је за обнову племена тада било веома важно. Зато су и прихватили да, иако странац, остане у њиховом насељу и да се ожени Гавом која се у међувремену задјевојчила, пошто су се једно у друго већ били заљубили. Овакво рјешење у роману посебно је интереснато с обзиром на то да је раније већ било доста наговјешаја љубави између ње и дјечака Бука. Бук је био снажан, морално чврст и досљедан, узоран дјечак, међу свима цијењен због смјелости и вјештине. Он је, истовремено, имао осјетљивости за лијепо обрађене предмете, ријетке камичке и знао да ужива у љепоти природе. Истовремено је прошао потребна искушења и направио подвиге које мора извршити сваки одрасли дјечак да би био прихваћен као способан млади ловац равноправан са другима. Бук и Гава су обострано осјећали љубавну ватру у грудима и чинило се да ће се њихова љубав завршити браком. Гава је и послије његове смрти

на њега мислила, чак и када је срела Непознатог и крадом се налазила с њим. Иако би Гава доживјела личну срећу и са Буком с којим је била као „идеалан пар”, у роману је дато рјешење које више одговара интересу колектива, али не изневјерава ни њена осјећања и њену склоност према умјетности. Пошто је одлучено да она последице очеве смрти преузме његов положај Врача и пошто је Непознати, тј. Клек имао магијску моћ да утиче на плодност и рађање, њиховим браком створени су веома добри услови за опстанак и развој ове људске заједнице: Гава је својим цртежима могла племе да спасава од глади, а Клекова умјетност имала је моћ да га спасава од изумирања.

У роману су на различите начине приказани догађаји и појаве које ће касније у развоју човјечанства имати велики, позитиван или негативан значај. Већ на том степену развоја људске заједнице јасно почиње да се разлучује добро од зла, као и негативно и нељудско од позитивног и хуманог понашања. На то нас упућује лик главатог, глупог, подлог, препреденог и суровог дјечака Гена коме је по неприхватљивом понашању сличан и дјечак Олах. Генова омиљена шала била је стављање остале дјеце на мравињак, он је из обијести тргао и газио паукове мреже, мучио птиће извађене из гнијезда, а према девојкама из насеља понашао се као да су из туђег племена и као да не познаје њихову мајку и браћу. У лику овог злог дјечака исказује се и негативна страна прачовјека коме је било познато и осјећање зависти, мржње, освете, итд.

Посебно је важно уочити да је незграпни и лукави Ген био „налик на људе који су живјели на земљи пре ловаца” (2012: 856). То заправо значи да су људи првобитне људске заједнице, о којима се говори у овом роману, за разлику од оних прије њих, били достигли степен организације и међусобних односа према одређеним моралним нормама и вриједностима које ће касније постати основа људске културе и цивилизације. У та хуманистичка достигнућа спада и однос према природи, а посебно према животињама. У најранијој фази тај однос је био непријатељски. Да би опстали ти људи су морали да се боре против природних недаћа, а животиње су ловили да би се прехранили, али су понекад и сами били жртве њихових напада. У вези с тим у роману видимо велики напредак: становници Белих пећина не лове птице јер се њима не хране, у пријатељском су односу са мајмунима, али убијају по живот опасне змије.

Када је у питању однос према животињама посебно је дирљив опис односа Гаве и дјечака Бука према једном дивљем ждребету коме пружају заштиту да га ловци не би убили, иако су свјесни да тиме крше правила опстанка свога племена. Њихова жеља да га припитоме већ је наговјештај једне нове фазе у људском развоју у којој значајну улогу у животу човјека имају и домаће животиње. Ту њихову жељу Гава сликовито из-

ражава цртежом коња на пијеску са омчом, а не прободеног стријелом, како га је цртао њен отац. Омча овдје симболизује жељу да се ждријебе припитоми, а стријела да буде убијено.

Ова лијепа прича о ждребету у роману посебно је важна, јер се њоме указује на онај битан тренутак развоја људског рода када се јасно почињу уочавати неке више духовне и моралне вриједности и њихов утицај на човјеков свакодневни материјални живот. Пошто тајне природе и живота не може да објасни на реалан начин човјек првобитне људске заједнице то покушава помоћу митова, обреда и фантастичних вјеровања. Из њих он црпи моћ и сугестију за успјешан лов и у њима тражи савезника и помоћ за савладавање необјашњивих и њему несклоних виших сила. У митовима првобитних људи садржана су и њихова морална схватања, схватања односа појединца и колектива и посебно њихов однос према необјашњивим природним појавама и силама. Њихов свакодневни материјални живот прожет је и условљен тим митским представама о свијету. Понекад духовне и моралне вриједности постају чак и важније од материјалног живота. Једна од таквих ситуација је и ова прича о ждребету.

Најинтересантнији и књижевно најуспјешнији дијелови овог романа односе се на схватање и улогу умјетности људи првобитне заједнице. Значај духовног живота у коме је умјетност на првом мјесту, у овом роману чак је већи и пресуднији од материјалног живота. Најважнији и најупечатљивији ликови, укључујући и Прадевојчицу Гаву по којој роман носи наслов, имају умјетничке склоности и способности које су битне за опстанак и умножавање ове људске заједнице. Ликови са умјетничким склоностима у роману су људи сложеније и развијеније душе него њихови саплеменици. Сликар односно Врач је „био изузетан и ишао далеко пред својим временом” (2012: 825), а та особина се преноси и на његову кћерку Прадевојчицу Гаву. Зато су они разговарали дужим, сложенијим реченицама него други у насељу. Занимало их је више ствари које је требало некако именовати па је зато и њихов рјечник био богатији и разноврснији него код других.

Слике и цртежи које су Сликар, тј. Врач а касније и његова кћерка Гава, урезивали у зидове пећине, нису само представе и симболи онога што су они видјели у природи. Њихова умјетност није само пука репродукција стварности него у себи садрже и нешто више. Због тога оно што су они цртали изгледа живље него у природи. Почетно значење функције умјетности у роману везано је за непосредну корист. Цртежи животиња прободених стријелама и обред који је око њих вршен најнепосредније су били усмјерени на успјешан лов. Они су представљали неопходну Врачеву помоћ ловцима: „ако на слици стоји ирвас копљем прободен,

зацело ће га уловити, нарочито ако се око цртежа изврше обредне игре које је требало да умилоствиве више силе” (2012: 810). Али мимо тога, Сликар је цртао и друге мање животиње које нису биле предмет лова. То је цртао за своје задовољство и уживање. На више мјеста у роману указује се управо на ту особину умјетности: радост стварања и уживања у умјетничком дјелу најјаче долази до изражаја када је изван практичне намјене и користи. Управо у томе и јесте суштина и смисао умјетности која се није промијенила од првобитне људске заједнице до данашњих дана. Зато је Сликару, када му је запријетила смрт, једино било жао што више неће моћи осјећати радост која га обузима док у мрежу црта хвата „своју визију неке звери” (2012: 911). На више мјеста у роману истичу се и тајанственост, загонетност и мистерија умјетничког чина. Овдје ту особину умјетничког стваралаштва препознајемо у избјегавању Врача и Прадевојчице да цртају пред другима, јер изворно стваралаштво тражи надахнуће, посвећеност и преданост умјетничком стварању у миру и самоћи.

Свеопшти значај умјетности видљив је у роману и по томе што улогу Врача Прадевојчица Гава од оца не преузима као наслијеђену функцију по породичној линији него по основу од њега наслијеђеног сликарског дара. Тако нешто се до тада у томе племену никада није десило. Зато су се неки ловци са чуђењем питали да ли је могуће „да жена може бити врач и сликар” (2012: 910)? Из тога питања произилази одговор који можемо сматрати једном од најважнијих порука овог романа: „Ако је жена могла бити мајка, могла бити извор живота, зашто не би могла бити врач!” (2012: 826). У томе, али не само у томе, огледа се савременост и актуелност овог романа и у данашње вријеме.

Литература

- Марковић 1990: С. Марковић, „Снови и реалност аутономног света детињства”, у: *Поезија Десанке Максимовић*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Марковић 1998: С. Марковић, „Значење појма бајка у делу Десанке Максимовић”, у: *Рецепција дела Десанке Максимовић*, Београд: Задужбина Десанка Максимовић.
- Максимовић 2012: Д. Максимовић, *Целокућна дела*, том 7, Београд: Задужбина Десанка Максимовић; ЈП Службени гласник; Завод за уџбенике.

Станиша Й. Тутневич

«ПРАДЕВОЧКА» – РОМАН О ДЕТСТВЕ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Резюме

Исходя из литературно-теоретических и литературно-исторических позиций Слободана Ж. Марковича о творчестве для детей и молодежи Десанки Максимович, в статье анализируется ее роман «Прадевочка». Указывается, как Д. Максимович свои научные познания о начальном развитии человечества превратила в интересную фабулу, изображения, символы и метафоры литературного текста для детского возраста. Особенно выделяется тот период эмансипации человеческого рода, когда постепенно начинают формироваться духовная жизнь, нравственные ценности и склонность к искусству наших далеких предков.

Ключевые слова: Слободан Ж. Маркович, Десанка Максимович, «Прадевочка», первобытное человеческое сообщество, духовная жизнь, нравственность, искусство